

Одробінський Ю.В.

канд. мистецтвознавства, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»

**ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ
ГЕРБОТВОРЕННЯ МИКОЛАЇВЩИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XXI СТ.**

Анотація. Стаття присвячена вивченню геральдики і емблематики Миколаївщини XIX – початку XXI ст., концентруючись на особливостях художнього оформлення, композиційної та образно-змістової будови. Визначено основний характер та символіку гербів області, як невід'ємної частини історико-культурної і мистецтвознавчої спадщини.

Ключові слова: герби, типологія щитів, символіка кольорів та елементів декору, схематизація форми, художники-геральдисти.

Анотация. Одробинский Ю.В. Художественные особенности создания гербов Николаевщины XIX – начала XXI в. Статья посвящена изучению геральдики и эмблематики Николаевщины XIX – начала XXI в., концентрируясь на особенностях художественного оформления, композиционного и образно-содержательного построения. Определены, основной характер и символика гербов области, как неотъемлемой части историко-культурного и искусствоведческого наследия.

Ключевые слова: гербы, типология щитов, символика цветов и элементов декора, систематизация формы, художники-геральдисты.

Annotation. Odrobinsky Y. Artistic features of coat of arms creation in Mykolayiv region in XIX – beginning of XXI century. The article is devoted to the study of heraldry and emblems of Mykolayiv region in XIX – early XXI centuries. It is focusing on the features of the decoration, composition and image-meaningful building. There are defined here basic character and coats of arms symbols of the region as an integral part of the historical, cultural and art heritage.

Keywords: coats of arms, shields typology, the symbolism of colors and decorative elements, forms systematization, artists of heraldry.

Надійшла до редакції 15.12.2012

Постановка проблеми. Українська держава – має велику багаторічну історію розвитку, власну конституцію, гімн, писемність та символіку, але, якщо торкнутись давньої геральдики, то відомостей не достатньо. У більшості випадках герби не мають авторів, не визначені композиційно-пластичні особливості та змістовий характер символів. Своєрідність гербової емблематики відображає нашу історію, культуру і мистецьку спадщину, тому необхідно дослідити та розшифрувати їхнє художнє вирішення.

Дослідження геральдики і емблематики у контексті мистецтвознавства є дуже важливим, адже символізм форми, кольору та предметів відображають важливий загальний зміст гербів. Над розробкою гербів у різний час працювали відомі художники-графіки, історики, геральдисти, скульптори, які привнесли своє бачення у зображення, керуючись загальноновизначеними принципами герботворення.

Аналіз досліджень і публікацій. За основу дослідження покладені фундаментальні праці XIX ст. – початку XXI ст.: Повний збір законів Російської імперії [2,3], книга «Україна: герби та прапори» під редакцією В.Г.Кисляк і О.А.Нескоромного [5], а також роботи П.П.фон-Винклера [1], О.П.Хаєцького [8], А.Умеренкова [6] та інших дослідників.

Мета роботи полягає у дослідженні композиційно-пластичних та образно-змістових особливостей проектування гербів та зробити художній аналіз геральдики і емблематики Миколаївщини XIX – початку XXI ст.

Основна частина.

Поняття «герб» за «Етимологічним словником російської мови» упорядника М.Фасмера, походить від середньовісньогерманської мови і означає «спадщину» та «користь» [7]. Слово «герб» у тлумачному словнику В.Даля означає рід щита із зображенням знаків, що привласнені державі, місту або дворянському роду.

При розробці емблематики художник-геральдист повинен знати усі принципи герботворення і враховувати створення розроблених гербів у різних матеріалах: камені, дереві, металу, глини тощо. Тому зображення форми та образів повинно бути максимально зручним для лиття, різьблення, ваювання, висікання та інших технологій обробки.

Щоб створити ескізні рішення площинної гербової композиції відкритої форми, слід дотримуватись основних композиційних принципів розробки: цілісність, супідрядність, домірність, рівновага і єдність. Тобто, композиція гербу повинна мати домінують – щит, якому підкорюються другорядні елементи, що знаходяться на невеликому інтервалі і підкреслюють, чи то лінією, чи образом цілісність композиції. При розробці обов'язково слід використовувати лише умовно-схематичні форми-девизи, змодельовані на основі символічно-асоціативного сприйняття, враховуючи історичні, територіальні, соціокультурні та господарчі особливості місцевості. Цими правилами керувались й давні герботворці.

В Україні вивченням основ геральдики займаються: Українське геральдичне товариство та інститут української археографії і джерелознавства ім.

М.С.Грушевського НАН України, де також розробляються сучасні принципи геральдики. За положеннями цих установ, в основі герба повинен бути «іспанський» щит напівкруглої форми – символ захисту. Його вінчає колона-башта із трьома зубцями, що підкреслює статус адміністративного центру. Важливим і визначеним повинен бути колір тла щита, що може бути лише чорний, зелений, синій, червоний, із використанням металів – золота та срібла.

На щиті зображаються різні фігури, предмети і символи, що повинні відображати історію, рід діяльності, символи гордості і природної місцевості. Зображення повинно бути двохмірним і лаконічним та мати гармонійне поєднання кольорів. Вимогою до будь-яких символів є довговічність його життя, тому не рекомендується вносити у герб написи і дати. Зовнішній обрис щита може доповнюватись додатковими елементами, що розкривають зміст основного символу.

Існує дев'ять різних типів геральдичних щитів, які використовували художники-геральдисти у різні часи: іспанський, французький, німецький, польський, варяжський, англійський, візантійський, італійський і дамський ромбовидний.

«Іспанський щит» – найросповсюдженіший вид оформлення щита з XIV ст. до сучасності. В його основі

є прямокутна форма з напівкруглою підставкою у нижній частині: співвідношення ширини і висоти 5:6.

«Французький щит» – був типовим для міст Східної України і Російської імперії XIX – початку XX ст. і залишається поширеним у сучасній європейській геральдиці. За композиційною будовою він має прямокутну форму із загостренням в середній нижній частині, у співвідношенні 7:8, де завалені нижні кути (див. таб. № 1).

«Німецький щит» має симетричну форму картуша за типом розтягнутої шкіри, де загострена середня нижня частина, з боків та зверху на кутах має виступи із закрученими всередину краями. Його зображення бачимо у радянській геральдиці 1918-1992 рр. та на обрисах сучасних обласних гербах України. Ідентичною є форма «польського щита», що була розповсюджена у XVII-XVIII ст. і також мала принцип картуші «розтягнутої шкіри», але відрізняється різноманітним зображенням обрисів (див. таб. № 1). Існував і асиметричний «німецький» фігурний щит «тарч» із зображеннями тварин.

Тип «англійського щита» є головним для України і Молдови, адже, його форма лежить в основі цих національних гербів. Саме «англійський» тип є основою малого гербу України, на якому розміщено український тризуб – символ захисту. Схематика фор-

Таблиця № 1. Типи геральдичних щитів

Тип щита	Зображення щита	Тип щита	Зображення щита
Іспанський		Французький	
Англійський		Німецький	
Варяжський		Польський	
Візантійський Італійський		Ромбовидний	

ми цього щита має два види: подібний до «французького», але з клиновидним виступом у нижній частині, і трикутний щит з двома дугоподібними вирізами на верхньому краї (див. таб. № 1).

«Варяжський щит» – є одним із давніх символів Європи XIII-XIV ст., що існує до сьогодні. Головною складовою щита є симетричний трикутник звужений і витягнутий донизу, де бічні та рідше верхні сторони, мають покалий обрис. Прикладом є сучасні герби Словачії і Норвегії. Також є й інший вид цього щита – краплеподібний або мигдалевидний, що вважається також «давньоруським» і має овальну форму із загостренням донизу. Композиційно-своєрідними є щити круглої і овальної форми, це «італійський» і «візантійський» типи, що були розповсюджені у XVI- XVIII ст. (див. таб. № 1). Їхню форму бачимо у геральдиці Китаю та Екватору.

Досить нетиповим є «дамський щит» ромбовидної форми, розповсюджений в Англії та Шотландії XV-XVIII ст. у геральдиці жінок царської династії.

Отже, у процесі дослідження ми виявили основні типи щитів та відзначили специфіку герботворення загальноукраїнського значення, що дає можливість зробити художній аналіз гербів і емблематики українських земель на прикладі символіки Миколаївщини.

Різні мистецтвознавчі методи нам дозволяють відтворити образно-змістову концепцію побудови гербів та зрозуміти їхній характер. В основі цього дослідження виступають герби міста Миколаєва, упорядкованої області та районів.

Перший герб Миколаєва був затверджений імператором Олександром I сьомого жовтня 1803 року і являв собою щит французького типу із чорним трикутником у центрі. Його опис зазначений у Повному зібранні законів Російської імперії: «У щиті, що розділений від верхньої середини до нижніх кутів, в чорному тлі над срібною кадильницею зображений золотий хрест, оточений променями, а з боків на синьому тлі – архієрейська митра, а на золотому тлі архієрейський посох» [2].

Герб Миколаєва 1803 р.

Герб Миколаєва 1969 р.

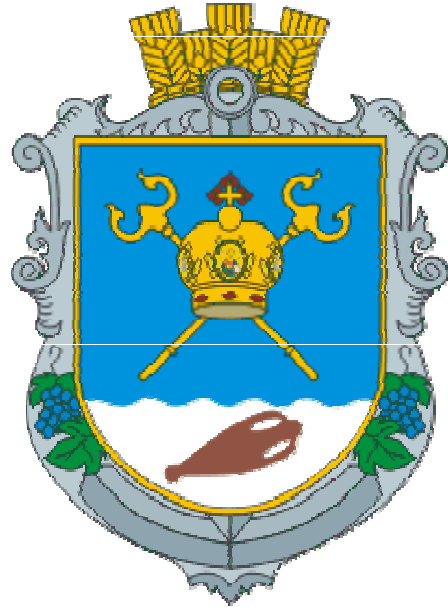
Герб Миколаєва 1883 р.

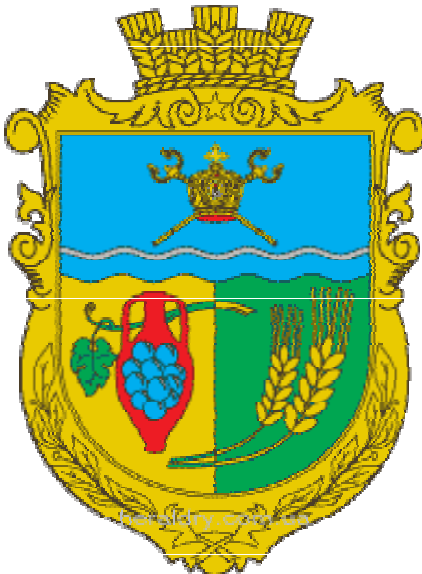
Герб Херсонської губернії 1878 р.

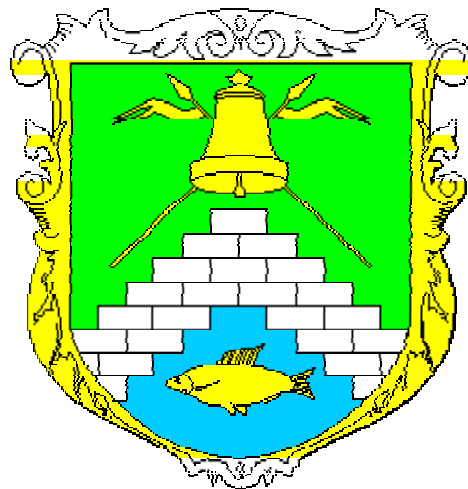
Герб Миколаєва 1997 р.

Герб Миколаївської області 2001 р.

Герб Миколаївського району 2012 р.

Герб Матвіївки 1996 р.

Символіка цього герба, як і тогочасних гербів Херсона та Херсонської губернії, до складу якої входив Миколаїв, свідчить про намагання художників відобразити засобами геральдики розповсюдження християнської віри на відвоєваних Росією у Туреччині землях.

Характер композиції герба побудований на чіткій симетрії, із гармонійним поєднанням кольорів. Основним предметом на щиті є осяяний променями хрест над кандильницею, що є символом святилища. Золотий хрест на кулі, можна тлумачити як давній символ спасіння планети або біблейським світлом життя [6, с. 19].

Загальна його символіка до сьогодні неоднозначна, бо містить безліч тлумачень різних авторів. За словами А.Умеренкова: «Чорний колір відображав родючість землі, благодатність для життя людини, синім ко-

бором відзначалась явдь..., глибокі судоходні місця. Жовтим – милину, коси, низький піщаний берег».

Атрибути архієрейської влади – митра і посох асоціюються з покровителем міста Св. Миколаєм Мирлікійським.

Герб 1803 року проіснував 80 років, йому немає аналогів у геральдиці, як за композицією, так і за змістом.

У 1848 році відбулась реорганізація геральдичної служби Російської імперії і були вдосконалені правила герботворення. Так, з 1851 року до муніципальних гербів повітів стали додавати корони-башти, що було пов'язано із адміністративно-територіальними змінами. Керівник департаменту В.Кене організував перегляд гербів і розробив систему обов'язкових правил герботворення та впровадження додаткових

атрибутив зовнішнього оформлення (вінків, стрічок, якорів). У верхньому правому або лівому куті (вільній частині) повітових гербів, обов'язкове розміщення гурбського герба.

До речі В. Кене, особисто розробив більше десяти гербів для міст сучасної Миколаївщини, але жоден з них затвердженим не був.

Другий герб Миколаєва був затверджений 16 березня 1883 року. У лазуровому шиті, на срібній хвилеподібній окраїні зображено золоту галеру з чорними веслами і супроводжуваний, у главі щита, золотою архієрейською митрою на двох однакових посохах покладені навхрест. У вільній частині знаходився герб Херсонської губернії. Щит прикрашений трьохзубчатою срібною короною-баштою і оточений двома золотими якорями, з'єднаними Олександрівською стрічкою [6, с. 22].

Герб 1883 р. відображав зв'язок міста з суднобудування та флотом. Про це свідчать зображені на гербі золотий корабель і якоря. Митра на тлі двох перехрещених посохів символізує заступництво Святого Миколая Мирлікійського. Поєднання посохів і митри, на думку члена Українського геральдичного товариства Р.Кочкурова, може означати також стабільність, рівновагу та мирне співіснування кількох релігійних конфесій.

Автор герба дуже вдало поєднав різні символи та кольори, де підкреслив простір та об'єм деталей, створивши складну трьохпланову композицію відкритого типу.

У радянські часи міська символіка була скасована і оновилась лише у 1960-ті роки на хвилі піднесення краснавчого руху. Було проведено конкурс ескізів нового гербу Миколаєва у контексті соціалістичних перетворень. Переможцем був визначений міський художник В.С.Козловський, що відобразив графічну ізогелію із чотирьох кольорів. В основі герба 1969 року був «французький» щит, поділений горизонтально на дві нерівні частини (червону і синю). Верхня, більша за площею, частина була червоного кольору, на якій був зображений срібний вітрильник, а над ним був напис «Миколаїв», та емблема серп і молот золотого кольору. На нижній частині (оконечності) розташована золота півшестірна. Із зображення чітко видно, як автор врахував вимоги тогочасного періоду й одночасно зробив спробу віддзеркалити історію міста у вигляді вітрильника, що нагадує перший фрегат миколаївської верфі «Св. Миколай».

Четвертий герб Миколаєва затверджено 26 вересня 1997 року. За його основу було взято герб 1883 року, з якого вилучили лише знак Херсонської губернії.

Вивчаючи символіку областей, слід звернути увагу й на їхній розвиток, як невід'ємну частину історико-культурної і мистецтвознавчої спадщини. Але у радянські часи, з 1937- до 90-х років, гербів області та районів не було, або ще не знайдені. Тому слід розглянути герби дореволюційного періоду і сучасності.

Загальновідомо, що Миколаїв та частина його сучасної території входили до Херсонської губернії, яка була заснована Олександром І у 1803 році і проіснувала до 1920 року. У ті часи до її складу входили Олександрійський, Ананьєвський, Єлизавет-

градський, Одеський. Тираспольський, Херсонський і Миколаївський повіти.

У грудні 1920 року Херсонська губернія була змінена на Миколаївську, а у 1922 році Одеська та Миколаївська губернії були з'єднані у Одеську. Окремою територією Миколаївська область стає лише у вересні 1937 року і збереглась до сьогодні.

Із усіх гербів тогочасної історії відомі лише декілька. Основним з них вважається герб Херсонської губернії, затверджений 1878 році Олександром II [3]. Він являє собою французький щит синього кольору, на якому зображено срібний шестикінечний хрест із осяянням у чотирьох верхніх кутах та супроводжений знизу і по боках трьома золотими імператорськими митрами. Щит увінчаний великою Імперською короною і оточений золотими дубовими гілками із листям та жолудями, що з'єднані Андріївською стрічкою. Християнські символи: хрест і корона представлені тут як символи Віри, а золоті дубові листя та гілки, як знаки доблесті, мужності, величі та поваги.

Сучасний герб Миколаївської області затверджений 27 липня 2001 року і являє собою зображення щита іспанського типу, із закругленою нижньою частиною. На синьому тлі щита зображено золоту архієрейську митру на схрещених золотих посохах, що повторює символи на гербі міста 1883 р. і 1997 р. У нижній частині щита проходить срібна хвиляста база, на якій зображено лежачу давньогрецьку амфору натурального кольору, що символізує давню історію цих земель, а саме зв'язок із давньогрецькою «Ольвією» – національною історико-археологічною пам'яткою української держави. Щит вписаний у еkleктичний картуш сталевого кольору німецького типу із виступами та закрученими всередину краями та увінчаний вінцем з п'яти золотих колосків – символів родючості та заможності. На картуші внизу розташований якір та виноградна лоза з гроном. Символіка обласного герба відображає географічне положення, історичні традиції та господарчу направленість краю. Автором його є Булавський Іван Якович, заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки художників України.

Символіка селищ та міст Миколаївщини налічує понад 40 гербів давньої історії та сучасності, що зосереджені на дев'ятнадцяти районах регіону: Миколаївському, Очаківському, Березанському, Снігурівському, Березнегуватом, Новобузькому, Казанському, Новоодеському, Веселіновському, Вознесенському, Сланецькому, Южноукраїнському, Первомайському, Врадіївському, Кривоозерському, Доманівському, Арбузинському, Баштанському і Братському. Автором багатьох з них є художник-геральдист з Росії Ігор Янушкевич.

Герб Миколаївського району з'явився лише 31 травня 2012 р., рішенням сесії районної ради і видається вперше. В його основі зображено іспанський тип щита перетятий срібним хвилястим поясом у «нагрудній» частині, що розмежовує щит. «Глава», тобто верхня частина щита, має лазурований колір, на якому зображені атрибути християнської символіки: митра св. Миколая і два покладені навхрест посохи. Нижня частина щита

симетрично розмежовується на два поля: золоте і зелене, що виступають символами родючості землі. У золотому полі вертикально зображена червона амфора із лазурованим гроном винограду в середині і стеблом із зеленим листком. Композиційно лист і частина стебла заходять на зелене поле, де зображені два золотих колоса. Щит обрамований золотим декоративним картушем із закрученими всередину краями та двома лавровими стеблами по боках. Увінчаний щит територіальною короною-баштою, з якої виступають три стилізовані колоски і грони винограду.

Також, 25 січня 1996 р. був затверджений й герб села Матвіївка, що заходиться близь Миколаєва і є відомим ще з XVIII ст. Герб являє собою стандартний для української геральдики іспанський щит із зеленим полем, на якому зображено срібний цегляний міст, супроводжуваний вгорі золотим дзвоном, покладеним на два перехрещених списи з прапорами. Під мостом в лазуровому полі знаходиться зображення золотої риби – символу справедливості і заслуг.

Висновок

Отже, у процесі дослідження ми розглянули основні художні принципи герботворення, визначили основні типи щитів та образно-змістовий характер загальноукраїнської геральдики. Розглядаючи частину гербів Миколаївської області XIX – початку XXI ст., ми відзначити спадковість деяких елементів та тісний зв'язок художнього вирішення форми, що віддзеркалюють інформацію про вірування, історію, географічне положення, особливості господарчого та культурного розвитку і вражають своєрідністю зображальної мови.

Подальші дослідження. Вивчення художніх особливостей: української геральдики XVII- XXI ст.

Література:

1. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской Империи, внесенные в Полное Собрание законов с 1649 по 1900 год за автор. П.П.фон-Винклера. — С.-Петербург: Издание книготорговца И.Иванова, типография И.М. Комелова, Пряжка д.3, 1899. — 312с.
2. Полное собрание законов Российской империи: Первое собрание (1649 – 1825) – Т.27: 1802-1803. – № 20969. – 7 октября . – с. 919.
3. Полное собрание законов Российской империи: Второе собрание (1825 – 1881). – Т53: 1987. – № 58684. – 5 июля. – с. 6-7.
4. Рево О. Гербы городов Херсонской губернии Российской империи / О Рево. // Наука и жизнь. – №10. – 1994. – с.142-143.
5. Україна: герби та прапори / авт. проекту та упор.: В.Г. Кисляк, О.А. Нескоромний. – К. : Парламентське вид-во. 2010. – 456 с. : ілюст. – укр., рос., англ.
6. Умеренков А. Герб и флаг Николаева: исторический очерк / Александр Никитович Умеренков. – Николаев: Меркурий, 1999. с.17-23.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: пер. с нем. / М. Фасмер. — М.: Прогресс, 1964. — Т. 1. — 562 с. (с доп.).
8. Хасцький О.П. Символіка Миколаївщини / О.П. Хасцький // Миколаївщина в новітній історії. – Миколаїв: ПП Шамрай, 2007. – с.268-278
9. http://www.heraldry.com.ua/index.php3?&context=info&lang=U&id_m=113&id=701